

I antologins avslutningskapitel förklarar Urban Claesson hur de ostädade strävandena efter religionsfrihet som kom till uttryck både inom väckelserna och den tidiga socialdemokratins städades bort genom omsvängningen mot en folkkyrkoutopi som bottnade i en negativ syn på pietism och religiös entusiasm. Med Albrecht Ritschls (1822–1889) uppfattning av pietism som en egoistisk privatreligiositet kunde teologer som Magnus Pfannenstill (1858–1940) argumentera för att det inte var ”förenligt med god nationell politik att förpassa kristendomen till det privata” och socialdemokratiska tänkare som Harald Hallén (1884–1967) kunde föra fram krav på ett demokratiskt övertagande av statskyrkan (s. 317).

Oscar Söderholm
Doktorand, Lund

DOI: 10.51619/stk.v100i4.27069

Johannes Ljungberg & Erik Sidenvall (red.).
Religious Enlightenment in the Eighteenth-Century Nordic Countries: Reason and Orthodoxy. Lund: Lund University Press.
2023. 430 s.

Denna antologi om religiös upplysning i Norden under 1700-talet är indelad i tre huvuddelar: (1) upplysning i agrara samhällen, (2) uppgörelse med det romersk-katolskt förgångna och (3) perspektiv som utmanar tidigare föreställningar om upplysningen.

I den första delen presenteras hur upplysningen på olika sätt kunde ta gestalt inom ramen för en redan befintlig kyrklig organisation. Författarna visar därmed på metodiska angreppssätt för att kunna studera det nya i det gamla. Arne Bugge Amundsen lyfter på fram hur den norska 1700-talsprästen på landsbygden genom sin givna och sedan länge etablerade pastorala roll hade stark plattform för att kunna påverka sin församling till förändring enligt nya upplysningssidéer. Erik Sidenvall gör en liknande analys på biskopsnivå. Han visar hur ny

upplysningsinspirerad individualism kunde få genomslag inom ramen för en kyrka styrd av 1686 års kyrkolag genom Växjöbiskopen Olof Wallquists (1755–1800) instruktioner. Joonas Tammela levererar också en analys av geografiska variationer i hur det predikades om treståndsläran kopplat till lokalsamhällets särskilda sociala strukturer.

Antologins författare presenterar i andra delen forskningsresultat om hur den stora uppgörelsen med medeltidens arv kom just med den upplysta ortodoxin under 1700-talet. Den nya relationen till det medeltida kyrkorummet behandlas särskilt av Martin Wagnsgaard Jürgensen. Terese Zachrisson ger en gedigen överblick över den svenska upplysta ortodoxins förhållande till medeltiden, medan Henrik Ågren presenterar sin analys av hur Erik den helige (ca 1125–1160) omvärderades i historieskrivandet under 1700-talet. Här bör nämnas att Ågrens och Rolv Nøtvik Jakobsens texter om Sverige respektive Norge är särskilt värda att läsa i relation till varandra. Olof den helige (995–1030) och Erik den helige behandlades på mycket olika sätt i de danska och svenska rikena. Yvonne Maria Werner avslutar denna del av antologin genom att komplicera bilden. Hon lyfter fram Gustav III (1746–1792) och dennes besök i Rom och belyser hur nordisk religiös upplysning paradoxalt nog också kunde öppna för katoliseringsträvanden där romersk-katolsk liturgi uppskattades på ett sätt som förebådade romantikens estetik och vurm för mystik.

I antologins sista del erbjuds vi exempelvis av Esko M. Laine en detaljerad och värdefull genomgång av massvaccinationer i kyrksöcknarna. Johannes Ljungberg lyfter i en annan artikel i denna del fram spänningar mellan tre upplysningsmarkörer i Altona: fria affärsmöjligheter, religionsfrihet och upplysningsdrivna reformer i form av reglering av sabbatsledighet. Ljungberg analyserar särskilt hur det sistnämnda skapade konflikter.

Med boken får vi en väl uppdaterad antologi om kristendom och upplysning i

Norden. En genomtänkt representation av experter från Nordens länder ger en god överblick över fältet. Antologin håller dessutom väl samman genom en välskriven inledning av redaktörerna och genom en tankeväckande epilog om upplysning som fromhetstradition i sin egen rätt, skriven av Anders Jarlert. Att författarna inom antologin dessutom delvis hänvisar till varandras artiklar utgör också något positivt i detta avseende.

Redaktörerna motiverar antologin med att lyfta fram att forskningsläget om religion och upplysning drastiskt har förändrats sedan 1990-talet. Att nu applicera dessa nya perspektiv på nordiskt material är därför på tiden. Ljungberg och Sidenvall lyfter fram att det inte längre går att skriva om upplysningen i singularis. Det är flera upplysningar vi har att förhålla oss till, där den franska upplysningen numera får betraktas som en bland flera och som dessutom är avvikande i sin skarpa antiklerikalism. Redaktörerna lyfter fram att utgångspunkten i antologin inte är att fokusera på den franska upplysningens filosofer utan utgörs av en ambition att studera upplysning i det nordiska vardagslivet där ”reason, usefulness, individualism and empiricism informed new practices and policies” (s. 9).

Den första delen kommer genom sitt grundläggande grepp sannolikt inspirera till ny framtida forskning genom att visa på möjliga metodiska grepp. Den följande delen med analyser av 1700-talets nya historiebruk pekar dessutom på möjlig fördjupning av teoretiska perspektiv på 1700-talet som ett nytt teologiskt tidsrum i Norden. Kanske kunde en framtida forskningsansökan koppla samman antologieresultaten med Kathleen Davis lika intressanta som tillspetsade *Periodization and Sovereignty* från 2008. Davis lyfter där fram hur 1700-talet innebar skapandet av ett nytt västerländskt och modernt rum i både tid och geografi, som polariserades mot vad som utdefinierades som outvecklad religion. Här skapades alltså

enligt Davis en ny polaritet gentemot äldre medeltida religion i Europa, samtidigt som områden utanför Västvärlden på grund av sina religiösa traditioner på samma sätt utdefinierades som outvecklade.

Det saknas en mer samlad översikt av den nordiska upplysningens idéhistoriska inspirationskällor. Redaktörerna förklarar att de inte har ambitioner att presentera franska tänkare, men varför ändå inte en mer samlad framställning av de tänkare som var särskilt inflytelserika i Norden? Tuija Laine gör fina idéhistoriska kontextualiseringar i sin artikel om Tuomas Ragvaldinpoikas (1724–1804) skriftsställarskap. Anders Jarlert bidrar här också genom att tydliggöra upplysningsbegreppets många dimensioner. Antologins ställning som portal till ett forskningsfält hade dock ändå stärkts om läsaren på ett mer samlat sätt kunnat få ta del av exempelvis Christian Wolffs (1679–1754) tanke-system, som ju varit så inflytelserikt i norra Europa.

Min andra kritiska punkt är att det hade varit värdefullt med en mer samlad presentation av forskningsläget om relationerna mellan pietism och upplysning. Nu svävar läsaren lite i ovisshet i flera kapitel. Läser denne om pietism, om upplysning, eller om båda två samtidigt? Thomas Bredsdorffs mer breda och inklusiva upplysningsdefinition i *Den brogede oplysning* från 2003 och Martin Gierls analys av likheter mellan pietism och upplysning i *Pietismus und Aufklärung* från 1997 hade exempelvis båda varit värdefulla att få presenterade på ett samlat sätt som del av det forskningsläge som antologin relaterar till. Udden av ovanstående två kritiska punkter kommer dock snart brytas av det faktum att denna nordiska antologi blir möjlig att studera tillsammans med den omfångsrika *Neologie Handbuch* som nyligen publicerats med Albrecht Beutel som redaktör.

Sammantaget blir betyget positivt för denna antologi. Antologin har förutsättning att kunna fungera som ett framtida standardverk för forskare som vill ta sig an forskningsproblem inom området. Att samtliga

artiklar är mycket väldokumenterade och att antologin dessutom har ett mycket föredömligt och detaljrikt sak- och personregister, gör boken mycket värdefull i detta avseende.

Urban Claesson
Professor, Uppsala

DOI: 10.51619/stk.v100i4.27070

Jonathan Morgan. *Living in the Borderland: Young Migrant Converts in the Church of Sweden*. Lund: Lunds universitet. 2024. 192 s.

Det är med stor glädje jag har läst Jonathan Morgans utmärkta doktorsavhandling som behandlar konvertiteter till kristendomen bland gruppen som i allmänhet brukar kallas ensamkommande flyktingbarn. Denna glädje bottnar i avhandlingens ansats och tillvägagångssätt, men också i själva ämnesvalet.

Till att börja med är det glädjande att en avhandling som relaterar till teologiska tematiker begagnar sig av en etnografisk ansats. Studien befinner sig i gränslandet mellan antropologi, etik och politisk teologi. Där etnografiska studier är standardförfarande inom antropologin, är etik och politisk teologi av tradition mer traditionstyngda discipliner. Nu ska det direkt tilläggas att även om etnografiska metoder har blivit allt vanligare inom till exempel kyrkovetenskap, handlar Morgans ansats om mer än bara en fashionabel metod. Hans ansats bottnar i ett synsätt på religion som vill röra sig bortom modernitetens religionsförståelse. Denna, menar Morgan, har alltför ofta betonat religionens kognitiva sida och i regel utgått ifrån en uppdelning mellan offentligt och privat, där religionen setts som en privatsak. Utifrån en sådan religionsförståelse ligger det nära till hands att betrakta migranters konversion som ett desperat famlande efter att stärka sina aktier i relation till svenska myndigheter.

Utifrån sin utgångspunkt inom levd religion och genom gedigna etnografiska studier av en bibelstudiegrupp inom Svenska kyrkan, visar Morgan i stället på konversion,

som en ibland lång process som i hans informanternas fall startat redan i hemlandet (Iran eller Afghanistan). En styrka i avhandlingen är att Morgans låter informanternas berättelser och perspektiv få plats. Det är deras berättelser av flykt, desorientering i ett nytt land, ibland psykisk ohälsa och myndigheter med religiös analfabetism som vi får ta del av. Men också, givetvis, berättelser om hur de, i de flesta fall, i Sverige hittat en ny tro och en ny tillhörighet.

Vad som blir tydligt i Morgans redogörelse är att informanternas konversion omfattar betydligt mer än att bara ha "bytt åsikt" i en privat fråga. Med utgångspunkt i teorier om *situated learning* och *community of practice* visar Morgan på vikten av en praktiserande gemenskap där någon som inte titulerar sig själv som kristen ändå får en tydlig plats och ett sammanhang där tron kan praktiseras innan ett eventuellt beslut att bli kristen har fattats. Detta innebär inte att konvertiternas intellektuella frågor skulle vara sekundära. Det handlar snarare om att de behöver få ställas i ett sammanhang, ett sammanhang som visar på en tydlig väg in mot gemenskapens centrum. För Morgans konvertiteter blev bibelstudiegruppen inom Svenska kyrkan just ett sådant sammanhang. I avhandlingen laborerar författaren med de klassiska begreppen *believe*, *behave* och *belong* och visar hur praktiserandet (*behave*) och tillhörigheten till ett sammanhang (*belong*) är avgörande för att dessa individer också hittar en nyorientering vad gäller tro (*believe*).

En aspekt som gör Morgans avhandling synnerligen relevant är att relationen till svenska myndigheter, i form av Migrationsverket, finns med som en viktig bakgrunds-teckning. Det som blir tydligt är att Migrationsverkets handläggare återkommande hemfaller åt en kognitiv förståelse av religion. En förståelse som gör dem närmast blinda för att förstå processen som Morgans konvertiter genomgått. En process som visserligen haft dopet som mål, men som också inneburit minst ett år av praktiserande religion i församlingens bibelstudiegrupp.